

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

گروه جغرافیای سیاسی

پایان نامه کارشناسی ارشد

بررسی و تحلیل بازتاب‌های سیاسی - فضایی بازارچه های مرزی

(نمونه موردی: بازارچه مرزی ماهیرود سریشه استان خراسان جنوبی)

استاد راهنما:

دکتر سید هادی زرقانی

استاد مشاور:

دکتر هادی اعظمی

دانشجو:

اسماعیل علمدار

دی ماه ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۳	فصل اول: کلیات تحقیق
۴	۱-۱- مقدمه
۶	۱-۲- بیان مسئله
۹	۱-۳- سؤالات تحقیق
۹	۱-۳-۱- سؤال اصلی تحقیق
۱۰	۱-۳-۲- سؤالات فرعی
۱۰	۱-۴- فرضیه های تحقیق
۱۰	۱-۵- پیشینه و سوابق مسئله تحقیق
۱۹	۱-۶- مفاهیم و اصطلاحات ویژه تحقیق
۲۰	۱-۷- اهمیت و ضرورت تحقیق
۲۲	۱-۸- اهداف تحقیق
۲۲	۱-۹- روش انجام تحقیق
۲۳	۱-۱۰- روش گردآوری اطلاعات
۲۳	۱-۱۱- مشکلات و محدودیت های تحقیق
۲۳	فصل دوم: ادبیات و مباحث نظری تحقیق
۲۴	۲-۱- مفاهیم و اصطلاحات
۲۴	۲-۱-۱- مرز
۲۵	۲-۱-۲- مرزبان
۲۵	۲-۱-۳- پاسگاه مرزی
۲۵	۲-۱-۴- عمق نوار مرزی
۲۵	۲-۱-۵- مرزنشین
۲۵	۲-۱-۶- تردد کنندگان مجاز مرزی
۲۶	۲-۱-۷- منابع مشترک مرزی
۲۶	۲-۱-۸- یادداشت تفاهم یا تفاهم نامه
۲۶	۲-۱-۹- گذرنامه
۲۶	۲-۱-۱۰- پروانه گذر
۲۷	۲-۱-۱۱- دروازه مرزی
۲۸	۲-۱-۱۲- بازار محلی
۲۸	۲-۱-۱۳- گمرک
۲۸	۲-۱-۱۴- صادرات
۲۸	۲-۱-۱۵- مبادله مرزی
۲۹	۲-۱-۱۶- کابوتاژ
۲۹	۲-۱-۱۷- قاچاق
۲۹	۲-۱-۱۸- پبلهور

۲۹	۱۹-۱-۲- بازارچه مرزی
۳۰	۲-۲- مباحث نظری تحقیق
۳۰	۱-۲-۲- تاریخچه مرز:
۳۱	۲-۲-۲- اهمیت مرز و جایگاه ویژه آن در جغرافیای سیاسی
۳۳	۳-۲-۲- مراحل مختلف تعیین خطوط مرزی
۳۴	۴-۲-۲- طبقه بندی مرزهای بین‌المللی
۳۷	۵-۲-۲- اختلافات مرزی
۳۹	۶-۲-۲- نقش و کارکرد مرزها
۴۲	۷-۲-۲- رویکرد های مختلف در مورد توسعه و امنیت در مناطق مرزی
۴۴	۸-۲-۲- تحول کارکرد مرز
۴۵	۹-۲-۲- ارتباطات مرزی
۴۶	۱۰-۲-۲- مرزهای سیاسی و تفکر اقتصاد محوری
۴۶	۱۱-۲-۲- توجه به مرزنشینان
۴۷	۱۲-۲-۲- موقعیت اقتصادی مناطق مرزی
۴۷	۱۳-۲-۲- تاریخچه بازارچه های مشترک مرزی
۴۹	۱۴-۲-۲- انواع بازارچه‌های مرزی
۵۰	۱۵-۲-۲- اهداف بازارچه مرزی:
۵۱	۱۶-۲-۲- نحوه اداره بازارچه مرزی

فصل سوم: محیط شناسی تحقیق

۵۶	۱-۳- کشور ایران
۵۷	۲-۳- استان خراسان جنوبی
۵۸	۱-۳-۲- موقعیت جغرافیایی استان
۵۹	۲-۳-۲- تقسیمات سیاسی استان خراسان جنوبی
۶۰	۳-۳-۲- جغرافیای طبیعی استان خراسان جنوبی
۶۱	۴-۳-۲- جغرافیای انسانی استان خراسان جنوبی
۷۰	۵-۳-۲- شهرستان سریشه
۷۴	۶-۳-۲- بخش درح
۷۵	۷-۳-۲- روستای ماهیرود
۷۷	۳-۳- افغانستان
۷۸	۱-۳-۳- جغرافیای طبیعی افغانستان
۷۹	۲-۳-۳- مرزهای افغانستان
۸۲	۳-۳-۳- نژاد، زبان و مذهب در افغانستان
۸۲	۴-۳-۳- جغرافیای سیاسی افغانستان
۸۳	۵-۳-۳- تقسیمات کشوری افغانستان:
۸۴	۶-۳-۳- ولایت فراه
۸۵	

۸۷	فصل چهارم: یافته های پژوهش
۸۸	۴-۱ مقدمه
۸۸	۴-۲ نقش بازارچه مرزی در مناطق مرزی
۹۲	۴-۳ یافته های توصیفی مسئولین
۹۲	۴-۳-۱ توصیف متغیرهای مربوط به مسئولین
۹۴	۴-۳-۲ توصیف شاخص توسعه فضایی کالبدی
۹۵	۴-۳-۳ توصیف شاخص سرمایه گذاری سهل و با اطمینان
۹۵	۴-۳-۴ توصیف شاخص رفع محرومیت
۹۶	۴-۳-۵ توصیف شاخص ایجاد انگیزه سکونت
۹۷	۴-۳-۶ توصیف شاخص تأثیر بازارچه بر کاهش مهاجرت ساکنین
۹۷	۴-۳-۷ توصیف شاخص کاهش بیکاری مردم مرزنشین
۹۸	۴-۳-۸ توصیف شاخص کاهش میزان تردهای غیر مجاز
۹۹	۴-۳-۹ توصیف شاخص افزایش گرایش به فعالیت اقتصادی در دو سوی مرز
۹۹	۴-۳-۱۰ توصیف شاخص سهم کالاهای بومی در بازارچه
۱۰۰	۴-۳-۱۱ توصیف شاخص افزایش فروش محصولات زراعی و کشاورزی
۱۰۱	۴-۳-۱۲ توصیف شاخص تمایل به قاچاق نسبت به قبل از ایجاد بازارچه
۱۰۱	۴-۳-۱۳ توصیف شاخص کاهش نیاز مردم به قاچاق کالا و مشاغل کاذب
۱۰۲	۴-۳-۱۴ توصیف شاخص کاهش گرایش مردم به قاچاق
۱۰۳	۴-۳-۱۵ توصیف وضعیت امکانات از نظر مسئولین
۱۰۷	۴-۳-۱۶ توصیف شاخص تمایل مردم برای زندگی و اقامت
۱۰۷	۴-۳-۱۷ توصیف شاخص تقویت همکاری های امنیتی بین مسئولین
۱۰۸	۴-۳-۱۸ توصیف شاخص همکاری استان خراسان جنوبی و ولایت فراه
۱۰۹	۴-۳-۱۹ توصیف شاخص حل و فصل چالش های امنیتی
۱۰۹	۴-۳-۲۰ توصیف شاخص تقویت همکاری های امنیتی در زمینه پاسگاه و استرداد مجرمین
۱۱۰	۴-۳-۲۱ توصیف شاخص رسیدن به هدف اقتصادی بازارچه
۱۱۱	۴-۳-۲۲ توصیف شاخص رسیدن به هدف سیاسی
۱۱۱	۴-۴ یافته های توصیفی مردم
۱۱۲	۴-۴-۱ توصیف متغیرهای مربوط به مردم
۱۱۶	۴-۴-۲ توصیف شاخص ایجاد و رونق اشتغال مستقیم و غیر مستقیم
۱۱۷	۴-۴-۳ توصیف شاخص وضعیت امکانات از نظر مردم
۱۲۱	۴-۴-۴ توصیف شاخص ارتقای انگیزه برای سکونت
۱۲۲	۴-۴-۵ توصیف شاخص رفع محرومیت بخش درح و سریشه
۱۲۳	۴-۴-۶ توصیف شاخص کاهش بیکاری مردم مرزنشین
۱۲۳	۴-۴-۷ توصیف شاخص سرمایه گذاری راحت و مطمئن
۱۲۴	۴-۴-۸ توصیف شاخص کاهش تردهای غیر مجاز

- ۹-۴-۴-توصیف شاخص تمایل مردم به قاچاق قبل از ایجاد بازارچه ۱۲۵
- ۱۰-۴-۴-توصیف شاخص کاهش نیاز مردم به کالای قاچاق ۱۲۶
- ۱۱-۴-۴-توصیف شاخص جلوگیری از قاچاق کالا ۱۲۶
- ۱۲-۴-۴-توصیف شاخص حل و فصل چالشهای امنیتی ۱۲۷
- ۱۳-۴-۴-توصیف شاخص تقویت همکاری‌های امنیتی ۱۲۸
- ۱۴-۴-۴-توصیف شاخص سهم کالاهای بومی در صادرات بازارچه ۱۲۹
- ۱۵-۴-۴-توصیف شاخص افزایش فروش محصولات کشاورزی ۱۲۹
- ۱۶-۴-۴-توصیف شاخص تأمین کالاهای مورد نیاز ۱۳۰
- ۱۷-۴-۴-توصیف شاخص میزان رفت آمد قبل از ایجاد بازارچه ۱۳۱
- ۱۸-۴-۴-توصیف شاخص میزان رفت و آمد بعد از ایجاد بازارچه ۱۳۲
- ۱۹-۴-۴-توصیف شاخص توسعه فضایی و کالبدی منطقه ۱۳۲
- ۲۰-۴-۴-توصیف شاخص رسیدن به هدف اقتصادی بازارچه ۱۳۳
- ۲۱-۴-۴-توصیف شاخص رسیدن به هدف سیاسی ۱۳۴
- فصل پنجم: تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری** ۱۳۴
- ۱-۵-جمع بندی و نتایج تحقیق: ۱۳۵
- ۲-۵-توصیف شاخص رسیدن به اهداف از منظر مردم ۱۳۷
- ۳-۵-توصیف شاخص رسیدن به اهداف از منظر مسئولین ۱۳۷
- ۴-۵-وضعیت صادرات بازارچه مرزی ماهیرود ۱۳۸
- ۵-۵-آزمون فرضیات پژوهش ۱۴۰
- ۱-۵-۵-۱-فرضیه اول ۱۴۰
- ۲-۵-۵-۲-فرضیه دوم ۱۴۶
- ۳-۵-۵-۳-فرضیه سوم ۱۴۸
- ۶-۵-ارائه پیشنهادات ۱۵۳
- منابع و مآخذ** ۱۵۵
- منابع و مآخذ: ۱۵۶

فهرست نمودارها

صفحه

نمودار ۱: طبقه بندی شش گانه مرزهای بین المللی.....	۳۵
نمودار ۲: روابط متقابل توسعه و امنیت	۴۳
نمودار ۳: کارکردهای مورد نظر از تشکیل بازارچه‌ها.....	۵۰
نمودار ۴: مقایسه میانگین بارش سالانه خراسان جنوبی بر حسب میلی متر	۶۵
نمودار ۵: هرم سنی جمعیت استان خراسان جنوبی در سال ۱۳۸۵	۷۱
نمودار ۶: وضعیت سنی مردم افغانستان	۸۱
نمودار ۷: شاخص‌های جمعیتی افغانستان	۸۱
نمودار ۸: کارکرد بازارچه مرزی از بعد توسعه فضایی کالبدی	۹۰
نمودار ۹: کارکرد سیاسی - اقتصادی بازارچه مرزی	۹۱
نمودار ۱۰: نقش بازارچه های مرزی در ایجاد اشتغال و بهبود سطح توسعه و امنیت	۹۲
نمودار ۱۱: میزان تحصیلات مسئولین	۹۳
نمودار ۱۲: نمودار وضعیت سنی مسئولین	۹۴
نمودار ۱۳: تأثیر بازارچه در توسعه فضایی کالبدی از نظر مسئولین	۹۴
نمودار ۱۴: تأثیر استقرار بازارچه بر افزایش سهولت سرمایه گذاری امن (مسئولین)	۹۵
نمودار ۱۵: تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درح (مسئولین)	۹۶
نمودار ۱۶: تأثیر بازارچه در ایجاد انگیزه برای سکونت (مسئولین)	۹۶
نمودار ۱۷: تأثیر بازارچه کاهش مهاجرت ساکنین منطقه (مسئولین)	۹۷
نمودار ۱۸: تأثیر بازارچه بر کاهش بیکاری مرزنشینان (مسئولین)	۹۸
نمودار ۱۹: تأثیر بازارچه بر کاهش تردهای غیر مجاز (مسئولین)	۹۸
نمودار ۲۰: میزان گرایش مرزنشینان به فعالیت‌های اقتصادی در دو سوی مرز (مسئولین)	۹۹
نمودار ۲۱: میزان کالاهای بومی در بین کالاهای تجاری بازارچه مرزی ماهیرود (مسئولین)	۱۰۰
نمودار ۲۲: میزان محصولات زراعی استان در بازارچه مرزی ماهیرود (مسئولین)	۱۰۰
نمودار ۲۳: میزان گرایش مرزنشینان به قاچاق نسبت به قبل از تاسیس بازارچه (مسئولین)	۱۰۱
نمودار ۲۴: میزان کاهش نیاز مردم به قاچاق کالا و مشاغل کاذب پس از احداث بازارچه (مسئولین)	۱۰۲
نمودار ۲۵: تأثیر بازارچه در کاهش گرایش مردم به قاچاق (مسئولین)	۱۰۳
نمودار ۲۶: تأثیر بازارچه مرزی بر انگیزه مردم برای اقامت در مناطق مرزی (مسئولین)	۱۰۷
نمودار ۲۷: نقش بازارچه مرزی بر گسترش همکاری‌های سیاسی امنیتی (مسئولین)	۱۰۸
نمودار ۲۸: تأثیر بازارچه بر همکاری‌های دو استان خراسان جنوبی و فراه (مسئولین)	۱۰۸
نمودار ۲۹: تأثیر بازارچه بر حل فصل چالش‌های امنیتی (مسئولین)	۱۰۹
نمودار ۳۰: تأثیر بازارچه بر تقویت همکاری‌های امنیتی (مسئولین)	۱۱۰
نمودار ۳۱: میزان رسیدن بازارچه به اهداف اقتصادی (مسئولین)	۱۱۰
نمودار ۳۲: میزان رسیدن بازارچه به اهداف سیاسی (مسئولین)	۱۱۱
نمودار ۳۳: وضعیت تأهل مردم	۱۱۲

- نمودار ۳۴: وضعیت سواد ۱۱۳
- نمودار ۳۵: وضعیت مشاغل در بازارچه ۱۱۴
- نمودار ۳۶: وضعیت درآمد شاغلین بازارچه، بعد از احداث آن ۱۱۴
- نمودار ۳۷: وضعیت اشتغال آشنایان ۱۱۵
- نمودار ۳۸: نمودار توزیع نرمال سن مردم محلی ۱۱۶
- نمودار ۳۹: تأثیر بازارچه مرزی بر اشتغال مستقیم و غیر مستقیم مردم محلی ۱۱۷
- نمودار ۴۰: تأثیر بازارچه در ایجاد انگیزه برای سکونت (مردم) ۱۲۲
- نمودار ۴۱: تأثیر بازارچه بر کاهش محرومیت بخش درج (مردم) ۱۲۲
- نمودار ۴۲: تأثیر بازارچه بر کاهش بیکاری مرزنشینان (مردم) ۱۲۳
- نمودار ۴۳: نقش بازارچه در ایجاد سرمایه گذاری مطمئن (مردم) ۱۲۴
- نمودار ۴۴: تأثیر بازارچه در کاهش تردهای غیر مجاز (مردم) ۱۲۵
- نمودار ۴۵: گرایش مرزنشینان به قاچاق قبل از احداث بازارچه (مردم) ۱۲۵
- نمودار ۴۶: نقش بازارچه مرزی در کاهش نیاز مردم به کالای قاچاق (مردم) ۱۲۶
- نمودار ۴۷: نقش بازارچه مرزی در جلوگیری از قاچاق کالا (مردم) ۱۲۷
- نمودار ۴۸: تأثیر بازارچه مرزی بر حل و فصل چالش‌های امنیتی (مردم) ۱۲۸
- نمودار ۴۹: تأثیر بازارچه مرزی بر تقویت همکاری‌های امنیتی (مردم) ۱۲۸
- نمودار ۵۰: میزان صادرات کالاهای بومی استان در بازارچه مرزی ماهیرود (مردم) ۱۲۹
- نمودار ۵۱: میزان فروش محصولات کشاورزی استان در بازارچه مرزی ماهیرود (مردم) ۱۳۰
- نمودار ۵۲: نقش بازارچه در تأمین کالاهای مورد نیاز مردم محلی (مردم) ۱۳۱
- نمودار ۵۳: میزان تردهای بین مرزی قبل احداث بازارچه (مردم) ۱۳۱
- نمودار ۵۴: میزان تردهای بین مرزی بعد احداث بازارچه (مردم) ۱۳۲
- نمودار ۵۵: نظر مردم در مورد تأثیر بازارچه در توسعه فضایی کالبدی ۱۳۳
- نمودار ۵۶: میزان رسیدن بازارچه به اهداف اقتصادی (مردم) ۱۳۳
- نمودار ۵۷: میزان رسیدن بازارچه به اهداف سیاسی ۱۳۴
- نمودار ۵۸: اهداف اصلی تاسیس بازارچه از منظر مسئولین ۱۳۶
- نمودار ۵۹: میزان تحقق یافتن اهداف بازارچه مرزی ماهیرود از نظر مردم ۱۳۷
- نمودار ۶۰: میزان تحقق یافتن اهداف بازارچه مرزی ماهیرود از نظر مسئولین ۱۳۸
- نمودار ۶۱: آمار سوخت‌های قاچاق کشف شده بر حسب لیتر در بازارچه ماهیرود ۱۵۰
- نمودار ۶۲: آمار مواد مخدر قاچاق کشف شده بر حسب گرم در بازارچه ماهیرود ۱۵۰
- نمودار ۶۳: نقش بازارچه مرزی در کاهش قاچاق از نظر مردم ۱۵۱
- نمودار ۶۴: نقش بازارچه مرزی در کاهش قاچاق از نظر مسئولین ۱۵۱

فهرست جداول

صفحه

جدول ۱: فهرست بازارچه‌های مرزی	۵۳
جدول ۲: شهرستان‌های استان خراسان جنوبی	۶۰
جدول ۳: وضعیت سطح سواد مسئولین	۹۲
جدول ۴: وضعیت زیر ساخت‌های حمل و نقل و خدمات بهداشتی بازارچه (مسئولین)	۱۰۳
جدول ۵: وضعیت زیر ساخت‌های برق و آب، تلفن و اینترنت بازارچه (مسئولین)	۱۰۴
جدول ۶: وضعیت زیر ساخت‌های رستوران، مراکز اقامتی و پوشش شبکه بازارچه (مسئولین)	۱۰۵
جدول ۷: وضعیت زیر ساخت‌های فروشگاه، بانک و بیمه، تعاونی و انبار و سردخانه بازارچه (مسئولین)	۱۰۶
جدول ۸: وضعیت سواد مردم شاغل در بازارچه	۱۱۲
جدول ۹: شاخص‌های آماری سن پاسخ دهندگان	۱۱۵
جدول ۱۰: وضعیت زیر ساخت‌های حمل و نقل و خدمات بهداشتی بازارچه (مردم)	۱۱۷
جدول ۱۱: وضعیت زیر ساخت‌های برق و آب، تلفن و اینترنت بازارچه (مردم)	۱۱۸
جدول ۱۲: وضعیت زیر ساخت‌های رستوران، مراکز اقامتی و پوشش شبکه بازارچه (مردم)	۱۱۹
جدول ۱۳: وضعیت زیر ساخت‌های فروشگاه، بانک و بیمه، تعاونی و انبار و سردخانه	۱۲۰
جدول ۱۴: میزان صادرات بازارچه مرزی ماهیرود سریشه	۱۳۹
جدول ۱۵: آزمون فرضیه توسعه فضایی کالبدی در گروه مسئولین	۱۴۵
جدول ۱۶: آزمون فرضیه توسعه فضایی کالبدی در گروه مردم	۱۴۵
جدول ۱۷: نتایج سرشماری نفوس و مسکن بخش درح	۱۴۷
جدول ۱۸: آزمون فرضیه کاهش مهاجرت مرزنشینان در گروه مسئولین	۱۴۷
جدول ۱۹: آزمون فرضیه کاهش مهاجرت مرزنشینان در گروه مردم	۱۴۸
جدول ۲۰: آزمون فرضیه کاهش قاچاق کالا، مواد مخدر و تردد غیر مجاز در گروه مسئولین	۱۵۲
جدول ۲۱: آزمون فرضیه کاهش قاچاق کالا و مواد مخدر در گروه مردم	۱۵۲

فهرست نقشه

صفحه

نقشه ۱: مرزهای هندسی کشور گامبیا و سنگال	۳۷
نقشه ۲: موقعیت بازارچه های مرزی کشور و بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه	۵۵
نقشه ۳: نقشه جمهوری اسلامی ایران بر اساس آخرین تقسیمات کشوری ۱۳۹۲	۵۸
نقشه ۴: موقعیت استان خراسان جنوبی در کشور	۵۹
نقشه ۵: توپوگرافی استان خراسان جنوبی	۶۳
نقشه ۶: رودهای استان خراسان جنوبی	۶۷
نقشه ۷: موقعیت شهرستان سربیشه در کشور ایران	۷۵
نقشه ۸: شهر درح	۷۶
نقشه ۹: موقعیت روستای ماهیرود سربیشه در استان خراسان جنوبی	۷۸
نقشه ۱۰: وضعیت ناهمواری های افغانستان	۸۰
نقشه ۱۱: طول مرزهای کشور افغانستان	۸۲
نقشه ۱۲: نقشه تقسیمات سیاسی کشور افغانستان	۸۵
نقشه ۱۳: ولسوالی های مرزی با استان خراسان جنوبی	۸۶
نقشه ۱۳: بررسی و موقعیت بازارچه مرزی ماهیرود سربیشه به تفکیک کاربری	۱۴۴

فهرست تصاویر

صفحه

۱۴۱	تصویر شماره ۱
۱۴۲	تصویر شماره ۲
۱۴۲	تصویر شماره ۳
۱۴۳	تصویر شماره ۴

چکیده

در کشور ما مناطق مرزی از نقاط حساس و استراتژیک کشور به شمار می‌روند. محدودیت‌های بالقوه طبیعی و اقتصادی و دوری از مرکز کشور و به تبع آن دوری از کانون‌های قدرت و مراکز تصمیم‌گیری سیاسی، اقتصادی از ویژگی‌های اصلی این مناطق است. در این راستا، تاسیس بازارچه مرزی یکی از شناخته شده‌ترین روش‌های توسعه اقتصادی نواحی مرزی محسوب می‌شود؛ که می‌تواند تحول شگرفی در تولید، اشتغال، تثبیت جمعیت مرزنشین، افزایش درآمد و در نهایت توسعه و امنیت پایدار را در این مناطق ایجاد کند. این پژوهش با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و میدانی به بررسی بازتاب‌های سیاسی-فضایی بازارچه مرزی ماهیرود شهر سریشه در منطقه بعد از تاسیس آن پرداخته است. سؤال اصلی این پژوهش آن است که تاسیس و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود چه بازتاب‌های سیاسی فضایی به همراه داشته است؟ نتایج تحقیق حاکی از آن است که با فعال شدن بازارچه مرزی ماهیرود سریشه، در بخش تغییرات کالبدی، اقدامات عمرانی چشمگیری در بخش تأسیسات و خدمات زیربنایی همچون شبکه حمل و نقل، آب، برق، گاز، مخابرات، شبکه خدمات تجاری، رفاهی، اقامتی و تاسیس نهادها و سازمان-های اجرایی و اداری صورت گرفته است. این بازارچه ضمن افزایش انگیزه برای سکونت، افزایش اشتغال، کاهش محرومیت و فقر، کاهش مهاجر فرستی منجر به کاهش گرایش مرزنشینان به قاچاق کالا و مواد مخدر شده است. همه این نتایج منجر به بهبود نسبی شاخص‌های امنیت و توسعه در منطقه شده است.

کلیدواژگان: بازارچه مرزی، بازتاب‌های سیاسی - فضایی، خراسان جنوبی، ماهیرود سریشه

فصل اول: کلیات تحقیق

دکنر عزیز:

مرزها و بیئرین کنتورها هستند!

۱-۱- مقدمه

مفهوم مرز از زمان قدیم تا به اکنون مورد توجه حاکمان، مردم و دولت‌ها بوده است. آنچه امروزه این عنصر را در کانون توجه همه تحقیقات مرتبط با این موضوع قرار می‌دهد، اهمیت و کارکردهای مهم آن در حکومت یک کشور است. با این وجود هر چند که مرز به تنهایی دارای یک نقش و کارکرد است و آن تحدید حدود منطقه ای است که در داخل آن یک نوع قدرت ملی اعمال می‌شود؛ ولی به محض آن که یک منطقه مرزی یا خط مرزی بوجود می‌آید؛ نه تنها منظره طبیعی آن را که جزئی از آن به شمار می‌رود؛ بلکه عمران و سیاست‌های یک کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد (پرسکات، ۱۳۵۸: ۱۶۱). از این-رو در زندگی ملل، مرزها را نباید مانع مراودات و مناسبات انسانی دانست. چون مرزها در عین حال که قلمرو حاکمیت‌های مختلف را از یکدیگر متمایز می‌سازد؛ غالباً روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حسنه ای نیز بین دولت‌های هم جوار پدید می‌آورد. همان طوری که در زندگی عادی خانواده‌ها، دیوار مشترک همسایگان مانع رفت و آمد و معاشرت نیست؛ بلکه عامل دوستی و همکاری است. مرز دولت‌های همسایه نیز یک عامل جغرافیایی پر ارزش است که در تحکیم روابط طرفین نقش بزرگی بازی می‌کند (معتمد نژاد، ۱۳۴۸: ۸۷).

با این تفاسیر می‌توان فهمید که مرز یک مقوله تک بعدی نیست؛ که به آن همان دیدگاه امنیتی گذشته را داشته باشیم و صرفاً از آن به عنوان یک سپر دفاعی استفاده کنیم؛ بلکه امروزه مرزها تغییر کارکرد داده-اند و این بیان گر این است که مرز یک مقوله مرکب است و دارای ابعاد سیاسی، امنیتی، اقتصادی اجتماعی، فرهنگی و ... است. این مستلزم آن است که بیش از پیش به آن توجه شود.

طبیعت منزوی و غیر حاصلخیز مناطق مرزی به خصوص در عرصه‌های کوهستانی و بیابانی ایران پیوسته به دلیل فقدان رفاه و نبود انگیزه‌های لازم برای زندگی، زمینه ساز مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای دولت‌های وقت بوده است. ناتوانی بالقوه در تولید، فقدان اشتغال، نازل بودن درآمد و عدم دسترسی به نیازهای اولیه عمده‌ترین مشخصه‌های اقتصادی و اجتماعی این مناطق است؛ که زمینه را برای قاچاق کالا در این مناطق فراهم می‌آورد (سازمان مدیریت، ۱۳۷۸: ۴۹). با این اوصافی که از مناطق مرزی ایران به خصوص مرزهای شرقی ذکر شد این سؤال مطرح می‌شود که برای مقابله با این چالش‌ها و مشکلات چه طرح‌ها و اقداماتی بایستی مد نظر قرار گیرد؟

امروزه تجارت به عنوان موتور رشد و توسعه معرفی شده است. کشورهای در حال توسعه برای رسیدن به توسعه، لازم است به دنبال حضور جدی‌تر در تجارت جهانی باشند. از جمله روش‌های حضور در تجارت جهانی گسترش مبادلات منطقه‌ای بین کشورها می‌باشد. امروزه به جای اینکه فقط تکامل یک خط مرزی خاص ترسیم شود و خصوصیات کالبدی ایستای آن مورد توصیف قرار گیرد؛ جغرافیدانان سیاسی به درجه نفوذپذیری مرز، تأثیرات مرز بر الگوهای میان کنش فضایی (جریان کالا، افکار، حرکت مردم) و طرز تلقی مرزنشینان تاکید دارند (دراسیدل و بلیک، ۱۳۷۴: ۱۱). به عبارت دقیق‌تر در حال حاضر تمرکز جغرافیدانان سیاسی بر مطالعه مرزها به عنوان یک عنصر در چشم انداز اجتماعی اقتصادی مناطق مرزی می‌باشد. از جمله مناطقی که باید سطح توسعه‌یافتگی در آنها بهبود یابد، مناطق مرزی است. این مناطق به دلیل تماس با محیط‌های گوناگون داخلی و خارجی از ویژگی‌های خاصی برخوردارند (احمدی پور و همکاران، ۱۳۸۰: ۱)

چنین دغدغه‌هایی موجب شده است که مناطق مرزی و تأثیرات مرزی در تحقیقات توسعه‌ای اعم از اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی مورد توجه قرار گیرند؛ زیرا که این استنباط و تصور ایجاد شده است که این مناطق جغرافیایی ویژه موجب سازگاری، همسانی اقتصادی، تثبیت امنیت و در واقع موجب پایداری جمعیت می‌شود (Niebuhr, & Stiller, 2002: 80). مشکلات عدیده‌ای که در مناطق مرزی از مناظر مختلف وجود داشت، دولت‌ها را به این فکر واداشت تا به فکر راه حلی برای این معضلات باشند. یکی از تمهیدات لازم برای پویا کردن اقتصاد نواحی مرزی و ایجاد امنیت، توسعه مبادلات مرزی در قالب‌های قانونمند (بازارچه مرزی) است. این روش یکی از شناخته شده‌ترین روش‌ها برای حل این نواقص مناطق مرزی و تبدیل کردن تهدیدهای آن به فرصت است؛ تا بتوان از پتانسیل‌های موجود مناطق مرزی نهایت بهره را برد.

۱-۲- بیان مسئله

مناطق مرزی از نقاط حساس و استراتژیک یک کشور به شمار می‌آید. این مناطق به عنوان مناطق حاشیه‌ای و توسعه نیافته شناخته می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن گرچه می‌تواند معلول شرایط جغرافیایی آن باشد؛ اما خود پدیده مرزی بودن بسیاری از امکانات و قابلیت‌های آن را مضمحل می‌سازد. از سویی کمبود زیر ساخت‌های توسعه، ضعف بنیان‌های اقتصادی در این مناطق و تنوع تهدیدهای دفاعی و امنیتی باعث تشدید محرومیت و توسعه‌نیافتگی آن و بروز وضعیت نامتعادل و نابرابری‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و... این مناطق، نسبت به مناطق مرکزی شده است (شریفی نژاد، ۱۳۸۶: ۶۰). از این‌رو ویژگی‌هایی چون دوری از مرکز، انزوای جغرافیایی، ناپایداری سکونت، تفاوت‌های فرهنگی، تهدیدات خارجی، تبادلات مرزی و... اهمیت ویژه‌ای را در برنامه‌ریزی‌های توسعه، امنیت و آمایشی کشور به این مناطق

داده است. دوری از مرکز به خصوص در نظام‌های حکومتی بسیط باعث عقب‌ماندگی مناطق مرزی از حیث توسعه همه جانبه شده که این مناطق را از نظر شاخص‌های توسعه در پایین‌ترین حد قرار داده است (زرقانی ب، ۱۳۸۶: ۱۸).

کشورهایی با مساحت وسیع و گسترده مانند ایران (که پس از روسیه بیشترین همسایه را در جهان با ۱۵ کشور به خود اختصاص داده است) دارای تفاوت‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای و فضایی مشهودی بین مناطق مرکزی و مرزی می‌باشند. این عدم تعادل‌ها، تأثیرات عمده‌ای در دو جهت به جای گذاشته است؛ یکی حرکت توسعه را با کندی مواجه ساخته و در مرحله بعد نیز به گسترش ناامنی در مناطق مرزی منجر شده و کل نظام توسعه، امنیت و مدیریت این مناطق را تحت تأثیر قرار داده است (عندلیب، ۱۳۸۰: ۲). از آن جایی که مرزهای سیاسی در طول تاریخ بالاخص در ایران همواره پرتنش بوده و به عنوان مهم‌ترین مسئله سرزمینی و حاکمیت ایران محسوب می‌شود؛ این سؤال را می‌توان مطرح کرد، آیا باید مرزها را بست یا باز گذاشت؟

برای پاسخ به این سؤال باید از دو منظر به آن توجه نمود. اولاً از آن جایی که مرز یک مقوله چند بعدی است و دارای عرصه‌های متنوع سیاسی - امنیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است؛ بستن مرزها همیشه موضوعیت ندارد. مرز یک نقطه جغرافیایی زمینی است. همیشه این طور نیست دو سوی مرز با یکدیگر مشکل داشته باشند. بلکه ممکن است از لحاظ طبیعی، اجتماعی، فرهنگی و... ویژگی‌های مشترک میان آن‌ها وجود داشته باشد؛ که این بستن مانع مراودات شود و زمینه تردهای غیر مجاز را فراهم کند. دوماً از سوی دیگر اگر این مرزها را به طور کامل باز بگذاریم هر چند معایب بستن مرزها را نخواهد داشت؛ اما زمینه را برای یک تهدید سیاسی - امنیتی بزرگ فراهم کردیم. به نظر می‌رسد بهترین

پاسخ برای حل این سؤال پاسداری کردن از مرزها می‌باشد. این پاسداری گاهی با باز بود مرزها است و گاهی با بستن مرزها صورت می‌گیرد. نخستین گامی که برای توسعه و امنیت مناطق مرزی باید صورت گیرد، توجه به مرزنشینانی است که در آنجا مستقر هستند و نماد هویت و ارزش‌ها و اعتقادات یک ملت-اند و در واقع پاسداران حقیقی مرزها آن‌ها هستند.

یکی از بهترین راهبردهای آمایشی برای استفاده از توانمندی‌های مناطق مرزی و مقابله با کمبودها و نارسایی‌های موجود در این مناطق، ایجاد و فعالیت بازارچه‌های مرزی است؛ که امکان برقراری ارتباط سالم و مستمر تجاری با کشورهای همسایه، ایجاد رونق اقتصادی، بالا بردن ضریب امنیتی مرزهای یک کشور، شکوفایی استعدادهای محلی و ایجاد و گسترش مشاغل مولد را در پی دارد. این بازارچه‌ها می‌تواند محرک خوبی برای افزایش مبادلات رسمی، گسترش همکاری‌ها، توسعه بازارهای بین منطقه‌ای، تثبیت قیمت‌ها، جهت دهی سودهای تجاری، افزایش اشتغال و رفاه برای جامعه مرزنشین باشد (کامران و همکاران، ۱۳۸۲: ۹). از طریق این بازارچه‌ها مردم ساکن در نواحی مرزی کشورهای همسایه می‌توانند در کنار هم و با هم از فرصت‌ها و منابع مشترک استفاده نمایند و این امر می‌تواند منجر به دوستی و تفاهم طرفین، امنیت، رونق اقتصادی و توسعه، ایجاد فرصت‌های شغلی و شکل‌گیری یک نوع مزیت نسبی در مناطق مرزی گردد. امروزه اکثر کشورهای در حال توسعه سطح قابل توجهی از نیازهای مردم مرزنشین را از طریق مبادلات مرزی (بازارچه‌ها) تأمین می‌کنند. این گونه مبادلات علی‌رغم محلی بودن و غیر رسمی بودن نقش مهمی در زندگی ساکنان نقاط مرزی دارند (مراتب، ۱۳۸۴: ۲).

بازارچه مرزی محوطه است محصور، واقع در نقاط صفر مرزی و در جوار گمرکات، مجاز به انجام تشریفات و ترخیص کالا که اهالی دو طرف مرز می‌توانند تولیدات و محصولات محلی خود را با رعایت

مقررات صادرات و واردات جهت داد و ستد در این بازارچه‌ها عرضه نمایند (وزارت امور اقتصاد و دارایی، ۱۳۸۱: ۱).

مناطق مرزی شرق کشور به خصوص در استان خراسان جنوبی از مناطق محروم و توسعه‌نیافته محسوب می‌شوند؛ که ضمن روبه‌رو بودن با شرایط نامساعد زیستی از سطح توسعه اقتصادی - اجتماعی پایینی برخوردارند. برای مقابله با این مشکلات بازارچه‌های مرزی مختلفی در مناطق مرزی شرق تأسیس شده است. یکی از این بازارچه‌ها بازارچه مرزی ماهیرود است. این بازارچه در تاریخ ۲۲/۰۸/۱۳۸۸ با مساحت ۱۵ هکتار در فاصله ۱۴۵ کیلومتری شهرستان سریشه و ۵۵ کیلومتری بخش درُح احداث شد. این بازارچه در فاصله ۲۱۰ کیلومتری مرکز استان خراسان جنوبی قرار دارد. نزدیک‌ترین مرکز ولایت کشور افغانستان به این بازارچه ولایت فراه با فاصله ۱۲۰ کیلومتر می‌باشد. این بازارچه در بین سه بازارچه مرزی دیگر خراسان جنوبی از موقعیت ویژه‌ای که همانا مجاورت این بازارچه با پایانه مرزی ماهیرود می‌باشد، برخوردار است. بررسی و ارزیابی فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود از حیث تأثیرات کالبدی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی - امنیتی این بازارچه در سطح منطقه موضوع این پژوهش است.

۱-۳- سوالات تحقیق

۱-۳-۱- سؤال اصلی تحقیق

تأسیس و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود سریشه چه بازتاب‌های سیاسی - فضایی در منطقه مرزی

ماهیرود و شهرستان سریشه به همراه داشته است؟

۲-۳-۱- سؤالات فرعی

- (۱) ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود تا چه میزان در توسعه فضایی- کالبدی بخش درح و شهرستان سربیشه و کاهش محرومیت این مناطق نقش داشته است؟
- (۲) فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود تا چه اندازه در ایجاد اشتغال مرزنشینان و جلوگیری از مهاجرت مردم بخش درح و شهرستان سربیشه نقش داشته است؟
- (۳) ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود تا چه میزان در کاهش قاچاق کالا، تردهای غیر مجاز و قاچاق مواد مخدر به داخل کشور نقش داشته است؟

۴-۱- فرضیه های تحقیق

- (۱) به نظر می‌رسد؛ ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود در توسعه فضایی- کالبدی (زیرساخت‌های حمل و نقل، ساخت انبارها، رستوران‌ها و...) و کاهش محرومیت در منطقه مرزی ماهیرود سربیشه نقش موثری داشته است.
- (۲) به نظر می‌رسد فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود در ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت و تثبیت جمعیت در بخش درح و شهرستان سربیشه نقش موثری داشته است.
- (۳) به نظر می‌رسد ایجاد و فعالیت بازارچه مرزی ماهیرود با ایجاد زمینه اشتغال سالم و توسعه مبادلات مرزی در کاهش قاچاق کالا، مواد مخدر و تردهای غیر مجاز مرزی نقش موثری داشته است.

۵-۱- پیشینه و سوابق مسئله تحقیق

- در زمینه مسئله تحقیق تاکنون در ایران تحقیقات مشابهی صورت گرفته است. که به اختصار به بعضی از آنها اشاره می‌شود: